

אגדת האחים ומקום המקדש

נספח זה עוסק באגדה מפורסמת בת 200 שנה, שסופרה על ידי ערבים ויהודים. הגרסה העברית הכתובה הכה ותיקה של האגדה היא זו שהופיעה בספר "מקוה ישראלי" לקובשתא – 1851.

נוסח הסיפור של קושטא (סיפור נ"ט) הוא תרגום כמעט זהה לאגדה שאלפונס דה למרטין, משורר ומדיני צרפתי, שמע מפי ערבי ב-29 באוקטובר 1832 בעת ביקורו בירושלים, במסע שהוא ערך בלבנט.

ספרו של למרטין הופיע בצרפתית: Alphonse de Lamartine. 1835, pp. 371-372. הספר תורגם לאנגלית. (קושטא השתמש במקור הצרפתי).

De Lamartine's Visit to the Holy Land. 1845, pp. 333-334

הרי תרגום חופשי של הטקסט של למרטין:

"ירושלים הייתה שדה חרוב; לשני אחים הייתה בعلות על חלקת השדה שעלייה בניו היום המקדש. אחד האחים היה נשוי והוא לו ילדים אחדים; האח השני היה עיריר וחוי בלבד. הם עיבדו בשותף את השדה שירשו מאימים. עת הקצר הגעה ושני האחים אלמו אלומות וערמו אותן בשתי ערמות שנות בשדה. בלילה, לאח שלא היה נשוי הייתה מהשבחה טוביה. הוא אמר לעצמו: 'לאחי יש אישה וילדים שעליו לפראנס ואין זה צודק שחלקיה יהיה שווה לחלקו. הנה אקח מהערכה שלי אלומות אחדות ואוסיף אותן בחשייל ערמותו. הוא לא יבחן בכך וכך לא יוכל לסרב לקבלן.' ועשה כאשר חשב.

באותו לילה נייר האח השני ואמר לאחיו: "אחיך צער, חי בגפו ואין מי שייעזר לו בעמלו או שייעודו אותו ביגיעו. אין זה מן הצד שניקח אותה כמות של אלומות מהשדה. הנה נקום ונוסף בחשייל אלומות אחדות לערימותו. הוא לא יבחן בכך ולא יוכל לסרב". הם קמו ועשו כאשר חשבו לעשות. למחמת הגיעהו האחים לשדה והופתעו לראות שתי הערים נשארו שות בגדלו ואיש מהם לא יכול היה להסביר את הפלא; היו שהעבירו זה לזה אותה כמות של אלומות, הערים שליהם נשארו שות בגדלו. עד שבלילה אחד, כשהחליטו לעמוד על המשמר כדי להבין את הפלא, הם הגיעו זה את זה בעודם נושאים אלומות לתינט זה לזה.

המקום שמחשبة כה טובה ניуורה באותו עת בראשם של שני אנשים, והם היו נחושים להוציאה לפועל, חייב להיות מקום שימצא חן בעיני אלוהים, ובני אדם ברכוחו ובחרו לבנות עליו את בית האלוהים".

כל המעניין בדקונות בשתי הגרסאות צריך לדעת להגיע למסקנה שהגרסה העברית היא תרגום של הגרסה הצרפתית שמקורה ערבי, עם שינויים אחדים. אם נתיחס לאגדה המצוטטת לנו היא תהיה כמעט זהה לגרסה שקובשתא כתוב על פי למרטין. למרטין ניסח בסיפא: "והאנשים ברכו את המקום ובחרו בו כדי לבנות בית לאלהים" וקובשתא ניסח: "לכן ברכוחו בני תבל ויבחרו בו בני ישראל לבנות בית ליה". התוספת של קושטא: בני ישראל בחרו את המקום ואילו אצל למרטין מדובר באנשים, שקובשתא תרגם "אנשי תבל".

שייבר (1985) הגיע למסקנה "שקרוב לוודאי" שקובשתא "הלך בעקבות למרטין". לוינסקי (1968) הראה שהנוסח של קובשתא שונה בפרטים אחדים מזו של למרטין וכן טען שיאפשר להניח שר' ישראל [קובשתא] שמעagenda זו מקור אחר וצירף את נוסח למרטין". לי אין, כאמור, ספק שקובשתא השתמש בנוסח של למרטין והכניס בו שינויים אחדים באופן מגמתני, כפי שנהג לעשות באופן שיטתי למקורות של סיפורים רבים בספר "מקוה ישראל".

נראה בעליל שקובשתא "גייר" את הסיפור. העורך שלו כתב בהקדמה בספר שיש סיפורים בספר שהועתקו מצרפתית (בלשון העברית של ימי הביניים ובעברית של המאה ה-19, להעתיק פירושו לתרגם). אבל לא רק שאינו רמז לכך שהאגדה המובאת בספר, היא מקור ערבי, אלא שמהפтиיה נוצר הרושם שהוא סיפור יהודי עתיק, שמנית שקוראו הם יהודים: "המקום אשר נבנה שם בית מקדשנו ותפארתנו, היה מאז שדה ירושה לשני אחים". (סיפור פ"ה הוא על מרד בר כוכבא, נפתח כך: "אחר אשר נשך בית מקדשנו ותפארתנו על ידי טיטוס"). המקור של הביטוי המודגשת הוא ישעיהו ס"ד, יי: "בית מקדשנו ותפארתנו...היה לשירות אש". במסכת מועד קטן כ"ו א': "אמר רב אלעזר הרואה...בית המקדש בחורבנו אומר (ישעיהו ס"ד, יי) בית מקדשנו ותפארתנו וגויי". (ראו לעיל סיפור נ"ט על אלוזיות מקראיות קובשתא הכנס בתרגומים שלו לאגדה).

בגלל העבודות הניל' ומשום שאינו מופיע בספרות חז"ל ולא הופיע בספרות הרבנית עד לפרסומו ב"מקוה ישראל", הייתה סבירה שהאגדה היא ערבית. (ואכן יש ספרי לימוד לילדים שבהם היא מוצגת כאגדה ערבית).

חיזוק לטענה בדבר המקור הערבי של האגדה, נמצא בעדות הנואאר (Hanauer), חוקר פולקלור נוצרי שחי בארץ ישראל. הוא שמע את הסיפור הניל' ב-1864 (כ-30 שנה לאחר פרסום ספרו של למרטין) משיח' מחמוד, הממונה על הר ציון שבו שוכן קבר דוד. בגרסת זו אין אזכור של שלמה המלך או המקדש, אך המספר זיהה את הר ציון ולא את הר הבית כמקום התרכחות העיליה, שבגללה השדה התברך לעולם ועד. ספרו של הנואאר הופיע באנגלית 1907. הוא תורגם לעברית: הנואאר. 1987, עמ' 118-119.

הספק לגבי הטענה הניל' התעורר לנוכח העבודה הבאה: בעיתון "הצפירה" (יומון שהתפרסם בווארשה) מ-11 באוגוסט 1897, הופיעו רשימה קצרה תחת הכותרת "הגזרות אס" בחתיימת א"ץ [איש הרוח], כלומר סופר, בלשון העברית של סוף המאה ה-19 בمزורת אירופה. א"ץ הינו אלברט (אברהם) כ"ץ עורך "הצפירה" בברלין. ברשימה מופיע תרגום של יצירה קצרה של הספר היהודי-גרמני ברתולד אוארבך – 1812-1882 Berthold Auerbach – שהופיעה באסופה לכבוד חתונת הכסף של נסיך באדן, בשנת 1881. ביצירה מספר אוארבך שאימו נהגה לספר להם את "אגדת האחים", כאשר הוא ואחיו רבים בילדותם. אימיו שמעה את הסיפור בילדותה מפני הרבה שכנות להורייה. חשבו פשוט מראה שאימו שמעה את הסיפור בשליחי המאה ה-18. כלומר עוד לפני פרסום האגדה על ידי למרטין בספרו "מסע בمزורת (הקרוב)", משנת 1835. מכאן עולה אולי שהסיפור הזה מקורו היהודי, או למצער שהוא סיפור שsspoper גם על ידי יהודים וגם על ידי ערבים ואין לדעת בוודאות מהו מקורו. (עמוס אילון הקדים לאוארבך עמודים אחדים, בספרו "ר��ויאים גרמניים". הוא כותב שהיומם לא קוראים כמעט את הספר הזה, אבל בשעתו הוא היה סופר פופולארי וטורגניב השווה אותו לדיקנס. אילון. 2004, עמ' 167-171).

בגרסה של אוarbך יש תוספת מעניינת – שלמה המלך התלבט היכן להקים את המקדש ובעת שנדזה שנותו שמע קול שהפנה אותו לאחים והוא צפה בהם בעת שהם מעבירים אלומות זה לזו, אך לא בפגישה ביניהם (אם כי ברור מהסיפור, שבדיubeד נודע לו בוודאי על המפגש הדרמטי והמרגש ביניהם). ימים אחדים לאחר מכן מוהם את השדה עליו בנה את המקדש.

יש מן האירוניה בגרסה בה שלמה, החכם מכל אדם, אינו יודע היכן להקים את בית המקדש. הוא נזקק לתיווך של ציפוריים כדי לגלו את המקום שראוי לשמש מקדש. אמנם הוא ידע לפחות חידות ותעלומות, אבל נזקק למעשה נדיבות של אנשים פשוטים, ששם לא נודע באגדה, כדי לדעת מהו המקום.

אוגוסט קופיש (מגלה "המערה הכחולה" בקרפי, יחד עם עוד שניים) פרסם שיר ב-1836, (שהובאה במאמר של שייבר 1985) על "אגדת האחים", דומה לגרסה של אוarbך. שם השיר הוא: **Die Sage von Salomons Moschee** – "הסאגה של מסגד שלמה".

בגרסת קופיש שלמה מנסה לבנות את בית המקדש ללא הצלחה. בעודו מוטרד הוא לומד מציפורים (שהרי החכם מכל אדם ידע את שפט החיים והעופות) על שני האחים שמעבירים זה לזה שיבולים, איש ללא ידיעת אחיו. בעקבות עצת הציפורים, שלמה מגיע לשדה האחים לבדוק ברגע שבו הם נתקלים זה זה וזה מבינים שככל אחד מהם דאג לרעה והוא מבקש מהם את חילכת האדמה שלהם לבניין בית המקדש.

לדעתי, אין להוציא מכך אפשרות ש קופיש הושפע מגרסה יהודית ששמע בברסלאו (או בפרוסיה בה נולד), בפראג, בווינה, בנאפוליאו ברלין בהן הוא שחה, לפני 1836, שנת כתיבת השיר. גרסה קופיש פורסמה באוסף *Lebanon* בווינה 1855, שנערכה על ידי לודוויג אוגוסט פרנקל. פרנקל ביקר בירושלים 1856 וכותב בגרמנית ספר חשוב על היהודים בה. שם הספר – "ירושלים". הספר תורגם לעברית זמן לא רב לאחר יצאתו ואין בו התייחסות ל"אגדת האחים".

יעקו כהן מפרסם את האגדה בהונגרית ב-1863 בכתב עת יהודי בלבוש שירי. בגרסה זו, שלמה מוטרד בשאלת היכן לבנות את בית המקדש. בחצות הלילה הוא יוצא לשדה והוא עד למפגש בין שני האחים. כהן יעקו הושפע משירו של קופיש ישרות או דרך פרסומו באוסף פרנקל. יש לזכור שכהן יעקו ופרנקל היו נתינים של הקיסרות ההבסבורגית שפתחה הרשמית הייתה גרמנית. תקציר של השיר מופיע במאמרו של שייבר, שמביא מידע זה. הוא מוסיף שאורבן באלאז' ההונגרי מביא את האגדה בספרו מ-1861 על מסעו באסיה הקטנה וביון, שהוא הוא שבמקור ספרותי – למרטין. המחבר מזכיר את שאטובייאן כמקור האגדה, אבל שייבר משוכנע שהמקור הוא למרטיניו, כי אגדה זו אינה מופיעה בספר המשועת של שאטובייאן.

חוקר הפולקלור יום טוב לויינסקי, שנולד ב-1899 בזמברוב שבצפון מזרח פולין (שהיא גם עיירת הולדתו של הרב שלמה גורן), מספר ששמע את האגדה בגרסה דומה זו של אוarbך מפני המלמד שלו בחדר ב-1908, בקירוב, כשהיה בגיל 9. המלמד הוסיף לאגדה שאלומות האחים הפכו לאבני גדלות לבניין בית המקדש. (לווינסקי, 1968, עמ' 37-38).

שוב שלויינסקי לא פירט בדיקת מהי הגרסה ששמע בילדותו).

לא ברור אם המלמד קרא את הסיפור מהפרסום ב"ציפירה" שניהם ספרות קודם לכן, או שהיה נפוץ במורח אירופה, כשם שהיה נפוץ כנראה בגרמניה ואולי גם בארצות אחרות במערב אירופה ומרכז אירופה.

לקהילת טוטואן, שדיברה ניב של לדינו, היו קשרים עם קהילות ספרדיות אחרות (באיטליה למשל) וכן היינו מצלפים שהגרסה שלהם תהיה דומה לגרסה קושטא. (הגרסה שלהם נשמרה על ידי חוקר הפולקלור, הספרדי ארקדיו דה לרייה פלצין – Arcadio de Larrea Palacin – 1968). מסתבר שהיא דומה דזוקא לגרסה קופיש הגרמני – שווארצביים 1968. (משicha שערכתי עם איש ספר ליד טוטואן, נודע לי שהוא לא שמע את הסיפור בילדותו והוא נודע לו בගנותו מקורות יהודים – אולי מדרשה. הוא גם שלל אפשרות של השפעה גרמנית על מסורת הספרדים של היהודי טוטואן).

ורד טוהר, מרצה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, שקרה את שתי הגרסאות, עמדה על ההבדל ביניהן. בעוד שהגרסה הערבית מקדימה בהרבה את סיפור האחים לבחירת המקום על ידי שלמה לבניית המקדש ומצמכת את מעורבותו, הגרסה של אוארבך מריחסה את חלקו ומסמיכה מבחינת הזמן את הסיפור לבניית המקדש. כאמור הגרסה של קושטא (שדומה ביסודה לגרסה הערבית ושהתפשטה אח"כ בספרות ילדים) קושרת בין הסיפור לבין החלטה המאוחרת של בני ישראל להקים במקום את בית המקדש, שכן هي חפצ' במקומם בו נעשה המעשה הטוב.

קושטא, ביגוד למרטין, לא מזכיר את שלמה. אולם אם נעיין היבט בגרסה למרטין (שકושטא אימץ) ונדייק, נראה שגם בגרסה המצוטtot של למרטין מפני הערבים, לא נזכר שלמה. הוא נזכר רק בפתח של למרטין לאגדה: "הנה איך הם [הערבים] מספרים שלמה בחר את שטח המסגד". הכוונה לשטח שעליו עמד בית המקדש ועל חורבותיו נבנו מסגד "אל-אקצא" וכייפת הסלע" שנקרה על ידו בטעות "مسجد עומר", כי המבנה של "כייפת הסלע" אינו מתפרק כמסגד. למרטין לא טעה לחשוב שלמה מדבר על המסגד כי אז הוא היה חוטא באנכרוניים. הראה – בעמודים אחדים לפני כן הוא כתוב שבמקום של המקדש הוקמו שני מסגדים טורקיים שזו מבון טעות, כי אלה מבנים ערביים.

גם שאטוובריין שביקר בירושלים ב-1806 התfixture ל"כייפת הסלע" כמסגד. הוא אף קרא לו בשם "مسجد הסלע": Gameat – el – Sakhra. Chateaubriand. 1814, p. 347

הוא הדין לגבי מאrk טווין שביקר באותה שנה ב-1867 וקרא ל"כייפת הסלע" "مسجد עומר". Twain. (1869, pp. 578-581).

מה מקור המונח "مسجد שלמה"? החלבינים קראו למסגד אל אקצא "מקדש שלמה" כי הוא הוקם על שטחו של מקדש שלמה לשעבר. אבל ברור שאין הכוונה שלמה בנה אותו אלא כאמור שהוא הוקם על חורבותיו של המקדש. Pringle. 1993 : ראו

אצל הנואר אין אזכור של שלמה והוא קשור כאמור את הסיפור לפחות כבר דוד. הוא גם מתfixture לאלאה. הנואר ידע ערבית. למרטין לא ידע כנראה ערבית והוא נזען בתרגום.

לגביה הבדיקה של טוهر – לא נראה לי שזו הבדיקה קרייטית. הדגשת חלקו של שלמה בספרות, רק מוסיפה לו נופך. הבסיס של הספר הוא אהבת האחים. הראיה היא שאימנו של אוארבך ספרה את הספר כאשר הוא רב עם אחיו, ככלומר שהדgesch הוא על האחים. החשיבות של הופעת שלמה בספר היא רק בזיהויו בספר יהודי. השוני בין שתי הגרסאות מעיד שיש לו שתי מסורות שונות שנפוצו כנראה באפקטים גיאוגרפיים ותרבותיים שונים.

aphael עכשו להשואות נוספות בין הגרסאות השונות של האגדה. תחילתה אשווה בין גירסת קויטה לזו של יעצץ.

הגרסה של יעצץ דומה לזו של קויטה, רק שבעיבוד שלו נשמרו האלויזיות הלשוניות שלו ומטרתו הייתה "לגייר" את הספר שהוא ידע שמקורו ערבי. (בגרסה של יעצץ מופיעות אלומות ולא אלומים. האחים התפלאו כאשר ראו בוקר שלא נגער מאומה מספר האלויזיות שלהם, בעוד שקויטה מנסה את העניין כך: "ויתמחו האנשים בראשות העם שווים". התוספת של קויטה שהאחים חבטו שיבולים נשמטה בගיסת יעצץ).

יעצץ הסתמכ על ספר עליון גירסת קויטה, רק שהכנסה בה ארבעה שינויים. ראשית, הוא פישט את העברית הנמלצת של קויטה והורחיב את תיאור מחשבות האחים.

ההבדל השני הוא שאצל קויטה האח הנשי נועץ באשתו והוא משתף אליו פעולה בהסכמה ואיilo אצל יעצץ אין מעורבות כזו.

ההבדל השלישי – אצל קויטה לא ידוע מי הבכור וכי הצער ואילו אצל יעצץ האח הבכור הוא העברי. יתרון שיעצץ ייחס את הבכורה לאח העברי, כדי להציג שהוא יותר מאשר. כי לפיה הדין במקרא הוא היה צריך לקבל שני שליש מהירושה ואילו בספר חלקו בירושה שווה זהה של הצער. (לפי דיני האיסלם האחים יורשים בשווה ללא הבדל בין הבכור לבין אחיו).

שלושת השינויים האלה אינם מהותיים לדעתו. אבל השינוי הרביעי הוא אכן מהותי. קויטה מזכיר את שם האל בעיליה פשוטים ואילו יעצץ אינו מזכיר אותו. בסיום, בשתי הגרסאות שניהם מזכירים את שם האל. (קויטה: והנה חוץ ה' במקום ההוא... ויבחרו בו בני ישראל לבנות בית לה'). יעצץ: "ה' ראה את מעשה האחים ויברך את המקום... ובאחרית הימים בנה שלמה מלך ישראל במקום הזה את בית המקדש").

במאמר מסווג אני רוצה להצדיק את ערכית ההשוואה הניל, שנראית לכוארהDKDקנית. זאת אעשה בцитוט דבריו של דינברוג (תש"ט): "ספריו של קויטה... שימשו דוגמא ומופת ליעצץ [ספריו הלימוד שלו ועל דרך השימוש באגדות חז"ל לנוער]; גם ספריו של יעצץ על מקום בית המקדש ("שני אחים") שהוא מצוי כמעט בכל ספרי הקריאה [מקרים] הוא, לקויטה (מקוה ישראל, ספר ע"ט)" – עמי 243-244, הערכה 22. על דמותו של יעצץ ועל האסופה שלו "שיחות מנינ קדם" מ-1887, שזכה להצלחה – ראו צפי זבה-אלון, 2017. עמ' 98-130.

ההבדלים בין גירסת קויטה לגרסה יעצץ מאפשרים בקלות לזהות במקרים מסוימים שבו שבחן הספר הופיע מהו המקור ששימש אותם, קויטה או יעצץ. כך מיכה יוסף בן גוריון [ברדי'צ'בסקי] הביא ב"מקור ישראל" את גירסת קויטה ואילו יעקב פיכמן בספר הארץ" הביא את גירסת יעצץ והוא מביא אותה בשם.

להלן לוח המביא את הגרסאות השונות של האגדה לפי פרטיים אחדים :

לוח 4

השוואה בין גרסאות שונות לפי פרטיים אחדים של האחים					
חשיבות?	מקור	רווק/עם ילדים	בכור/לא בכור	עשיר/עני	חשיבות?
למרטין					
כן, הרווק ראשון	רשות	+	אין אינפורמציה	שוויים	כן, הרווק ראשון
כן, הרווק ראשון	יעז	+	הרווק הוא הבכור	שוויים	כן, הרווק ראשון
הרווק הקדים קצת את אחיו	הנואר	+	תאומים	שוויים	הרווק הקדים קצת את אחיו
גרסה שנייה					
כן, הרווק הנשי עשיר	אוරבך	+	הרווק עני	אין אינפורמציה	כן, הרווק הנשי עשיר
במעשה	קופיש	אין אינפורמציה	אין אינפורמציה	אין אינפורמציה	במעשה
כן, הרווק	טטוואן	+	אין אינפורמציה	שוויים	כן, הרווק

מהלוך המשווה בין שני הטיפוסים של הגרסאות ניתן לראות שבאופן כללי יש דמיון רב בין שיש דמיון רב בין ש הגרסאות למעט הבדלים זעירים. בכל הגרסאות מדובר בשני אחים שווים בעשרם כשהאחד מהם רווק והשני נשוי עם ילדים, למעט גרסת אוירבך שבה הרווק הוא עני ובכל זאת הוא דואג לאחיו העשיר.

הנקודה המעניינת היא שככל הסיפורים האחים חשובים זה על זה סימולטנית (או בהפרשי זמן קצריים וזוניחים), אבל ככל זאת המספר בוחר להציג ראשון את האח הרווק, כי על פניו נראה שהוא נזקק פחות מה אחיו המטופל בילדים ולבן טבעי שהוא יחשוב ראשון על אחיו. (ברסה של קופיש שני האחים פועלים סימולטנית במחשבה ובמעשה).

המחקר באגדה שלנו עסק בעיקר בשאלת המקור הלאומי של היצירה, ערבי או יהודי, וכן פחתה בתוכנה, שעל פניו הוא נראה פשוט. נראה לי שיש מה להגיד עליו : בגרסה של אוירבך האلمנוט האגדי ברור – שלמה שומע "קול" שמוליך אותו לשדה האחים, וכשהוא מגיע לשם הוא לומד על מעשה האחווה הנפלא שלהם. (במסורת של יהודי טטוואן – עוף השמים מוליך את הקול). אולם גם בגרסה הערבית וברסת קושטא יש לפחות פרט אחד שמכניס אלמנט פלאי, ומהווע לעיליה נופך של אגדה : האחים מעבירים זה לזה בדיק איתה כמות של אלומות. יחס השוויון וההבדליות ביניהם הובילו באורח פלא לתוצאה זו. כל אחד היה מוקן לוותר לאחיו, מתוך ראיית צרכיו של השני. لكن לא ייפלא שבסיפור בגרסת הנואר – האחים הם תאומים. הויתור של האח הרווק מובן יותר מזה של האח הנשי. יש העצמה של האחווה בזאת שניהם ויתרו תוך חשיבה אחד לטובת השני. בנוסח

לכך, שני האחים רצו לחתת מתנה בסתר, שהיא נתינה לא תועלתנית, כי היא אינה יוצרת אצל המקביל אי נועימות או התחייבות למול לנוטן.

יש להניח שגם אם מקור הסיפור הוא ערבי, הרי שהוא נכנס לפולקלור היהודי, בהיותו סיוף תיכון למדרש בראשית רבה (שוווארכובים 1968). בספר בראשית בסיפור הרצת של הבל עלIDI קין כתוב: "ויאמר קין אל הבל אחיו. ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו" (פרק ד', ח'). פסוק זה סתום (מה אמר קין להבל?) ואין תימה שהמדרש (בראשית רבה) מצא כאן מקום לפרש כממלא פער בסיפור. אחת הדעות במדרש היא כדלהלן: "ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: שניהם נטלו את המטלטלים ושניהם נטלו את הקרכעות ועל מה היו מדינינו? אלא זה אומר בתחומי בית המקדש יבנה וזה אומר בתחומי בית המקדש יבנה. שנאמר ויהי בהיותם בשדה ויאמר שניהם נטלו את המקדש... שנאמר ציון שדה תחרש – מיכה ג', י"ב – ומתווך לכך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו". הרצת הרាជון נسب, אפוא, על ריב האחים שרצו שהמקדש יהיה בנחלתם ואילו בסיפור האחים המקדש נבנה במקום בו באה אחות אחיהם מופלאה לידי ביטוי שיטור מאוחר נחרב בגלל שנאת חינם.

מעניין שרשיי נמנע שלא כהרגלו מלhalbיא את המדרשים על תוכן הריב המילולי בין קין להבל,Aufyi שהכיר אותם, ופירש: "ויאמר קין אל הבל – נכנס עמו בדברי ריב ומזה להתעלל עליו להורגנו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא".

תפוצת האגדה – במזורת אירופה (החל מראשית המאה ה-20) ובארץ ישראל (לפחות החל משנות העשרים של אותה מאה), הופצה גרסת קושטא באמצעות יבעז במקראות אחדות המיעודות בעיקר לילדים: ש. בן ציון כלל את האגדה במקראה שלו בשנת 1920 וייחס אותה למסורת ערבית – עמי 21 (הסיפור הובא בפרק: "בקרובינו, מן החיצים שבבית האב ובבית הספר"). הסיפור גם הובא במקראה לילדים מפי זאב יבעז: יעקב לרנר ויצחק ברקמן. 1925, עמ' 56-58 (הוא הובא בפרק שכותרתו: "בין אדם לחברו").

יעקב פיכמן הביא את הסיפור בשם זאב יבעז. "ספר הארץ". 1927, עמ' של"ט. מיכה יוסף בן גוריון [ברדי'צ'בסקי] הביא את האגדה בספרו "מקור ישראלי", וציין כמקור את הספר "מעשה נסים" של שלמה בכור חוץין, שלחק אותה מ"מקוה ישראל" של קושטא – 1938, עמ' קע"א; אפרים ומנחם תלמי הביאו את הסיפור בשם זאב יבעז. 1956, עמ' 70.

bara'a'yib, הסיפור הופץ דרך ספרו של לוי גינצבורג The Legends of the Jews (הספר תורגם לעברית בשם "אגdot ha-yehudim"), שיצא בראשית המאה העשרים. הוא קשור אליו לפסק בתהילים קל"ג, אי: "יהנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם ייחד". גינצבורג מפנה בהערה לקושטא ולאrab, אבל בעצם הגרסה שלו דומה מאוד לו של אורהך ולא לו של קושטא. חוקרים העירו שטענתו של גינצבורג שקושטא שאב את הסיפור מאורהך הינה מוטעית, כי גרסתו של אורהך פורסמה רק ב- 1881, 30 שנה לאחר הפרסום של קושטא ב"מקוה ישראל".

בספר היסטורי לילדים שיצא ב-2010 הובאה גרסה דומה זו של אורהך והיא הוגדרה כאגדה ערבית. יהודית ליפשיץ ואחרים. 2010, עמ' 142-143.

לטיכום: יש דעה שהאגדה היא ערבית במקורה ערבית (שייבר), אך מנגד יש הסבורים שהיא אגדה יהודית במקורה (גינצבורג, יום טוב לוינסקי, שווארצבויים וקוסמן). ורד טויה מחזקת את הטענה שמקור האגדה הוא יהודי :

"Research shows that the Muslim tradition adopted the Jewish tradition of the Temple and recycled it to sites sacred to the Muslims. These traditions were transmitted by Jews or Christians who had converted to Islam." – Tohar. 2017, p. 264 n22.

הטען זה אינו מכיר סופית את הוויכוח בדבר מקור האגדה – היהודי או עברי, כי היא לא מופיעה במקור היהודי כתוב, לפני למרטין. (היו שסבירו בטיעות ועדין סבורים שהאגדה נזכרת במדרש כלשהו).

לעניות דעתך, לא ניתן להכיר באופן ודאי האם מקור אגדת האחים הוא היהודי או עברי, אך ברור שהוא הייתה נפוצה בקרב ערבים ויהודים כאחת, לפחות החל מסוף המאה ה-18. בקרב העربים הייתה גרסה אחת ואילו בקרב היהודים היו שתי גרסאות – הראשונה דומה לו שהיתה בעברית. קושטא אימץ אותה מלמרטין וממנו היא נפוצה לעיראק, למזרח אירופה, לארץ ישראל ולמדינת ישראל. (הגרסה העברית הניל הופיעה שוב בספר מעשה נסים" שנדפס בברלין ב-1890, בדף של הרב שלמה בכור חוץין, עורך הספר).

הגרסה השנייה היא זו של אוֹרְבֶּץ, יעקו כהן, גינצבורג (ארצות הברית) ויהוד טטוואן, בה שלמה תופס מקום חשוב בעיליה. (גרסאותם של קופיש ושל היהודי טטוואן עם שלמה והציפוריים דומות לגרסה השנייה, אם כי לא ברור מניין הם שאבו את גרסתם). נראה שהגרסה קושטה הייתה נפוצה יותר מזו של אוֹרְבֶּץ.

הערותביבליוגרפיות

הדיון שלי מסתמך על מחקרים שונים, שהחשוב שבהם בהיותו גם החלוץ בחבורה הוא : Scheiber. 1985. מאמר זה פורסם לראשונה ב-1952. מאמר זה הוא המאמר הכי מקיף בנושא וכל החוקרים שעסכו בסיפור מתייחסים אליו, אם כי הם לא תמיד מסכימים אותו.

המחקר הנגיש ביותר בקשר לאגדת שני האחים, הינו של ורד טויה. 2015. המאמר זמין באינטרנט. במאמר אחר שלו, דנה טויה בכל הגרסאות של האגדה מאז פרסומו על ידי למרטין בשנת 1835 עד שלהי המאה ה-20. בסופו של המאמר היא מסוגת את הגרסאות לשתי קבוצות, כפי שתיארתי לעיל. (תשעים. עמ' 68.).

ראו גם מאמר נוסף שלו : Tohar. 2017, pp. 256-270, שמציג בצורה טובה את ספרות המחקר על "אגדת האחים".

מאמר חשוב נוסף הוא של שווארצבויים מ-1968. המאמר התפרסם גם בספרו : "מקור ישראל וישראל", 1975. הוא סבור שהאגדה היא תיקון לאגדה היהודית ישנה על שני שותפים בחנות אחד מהם הוא נול והשני צדיק, שתורגמה לעברית במאה השמינית. מקור עברי זה תורגם לעברית

במאה ה-13. האגדה היא אחד הסיפוריים באוסף היהודי שנקרא "כלילה ודמנה". הוא החוקר הראשון ש קישר בין האגדה לבין המדרש על קין והבל שרבו על אדמות מי מהם, יבנה המקדש.

קוסמן בספרו "MSCATOT HESHLOMOS". 2014, ביחס עמי' 46-21 ועמ' 312-319, מביא בדיון שלו סיכום בהיר של ספרות המחקר על "אגדת האחים". הוא מצטט שם את דעת הרמב"ם ("הלכות בית הבחירה" ב', ב') על אירועים שהתרחשו במקום שעליו הוקם בית המקדש ובין היתר הוא מונה את המזבח שהקריבו עליו קין והבל את מנחותם: "ומסתורת ביד הכלול שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה – הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבת והוא המזבח שעליו הקריב קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון שנברא קורבן".

יוסף בן מתתיהו מספר ב"תולדות מלחת היהודים ברומיאים", על מסורת שקשורת בין הר הבית, עקידת יצחק וגורן ארונה. ראו, יוסף בן מתתיהו. 2009. נספח 8 – הר הבית בתפיסת יוסףוס והמוניים שהוא נוקט כדי לציינו, עמ' 655-658.

הספרות הענפה שדנה באגדת האחים שקשוטה היה הראשון שפרסם אותה בכתביהם, היא שנתנה פורסום ל蹶אה שלו. זו הסיבה שבגללה כלתני את הנפה הזה במחקר שלי.

אולם יש סיבה נוספת שבגללה כלתני את הנפה הניל שמספר בין היתר את קורותיו של הספר וגלגוליו בספרות עברית. יש ראייה שמקורו שגם קושטא ראה בספר נ"ט ספר חשוב שנגע אל לבו.

הראייה: שנתיים לאחר יצאת המקרא היה קושטא מעורב בהוצאה הספר: "אליעזר ונפתלי" וברגומו. (על הספר ראו לעיל עמ' 169. להזכיר, קושטא והמתרגם של הספר פיירינטינו כתבו הקדמה ארוכה בספר. שמוניהם מופיעים בסוף הקדמה, כאשר קושטא מופיע ראשון ופיירינטינו שני). כל הקורא את הספר הזה,ימצא דמיון מפתיע בין ספר נ"ט. אליעזר ונפתלי היו אחים תאומים וכל אחד מהם הקריב את אושרו למען אחיו. בעילית הספר מתואר לילה שבו נדדה שנותם של שני האחים, כי שניהם היו טרודים במחשבות איש על אושרו של אחיו – עמ' מז-מח, כפי שנדדה שנותם של האחים בספר נ"ט. (בכותרת הספר לאחר שם הספר כתוב: "זהו סיפור אהבת שני אחים מבני הכהנים נאחים ונעים..."). לא אפרט יותר ואני מקווה שהקורא יתפנה לקרוא את הספר "אליעזר ונפתלי" ויוכת בעצמו שבתוכנו הוא רפליקה לסיפור נ"ט.

הפסל "אחوت האדים"

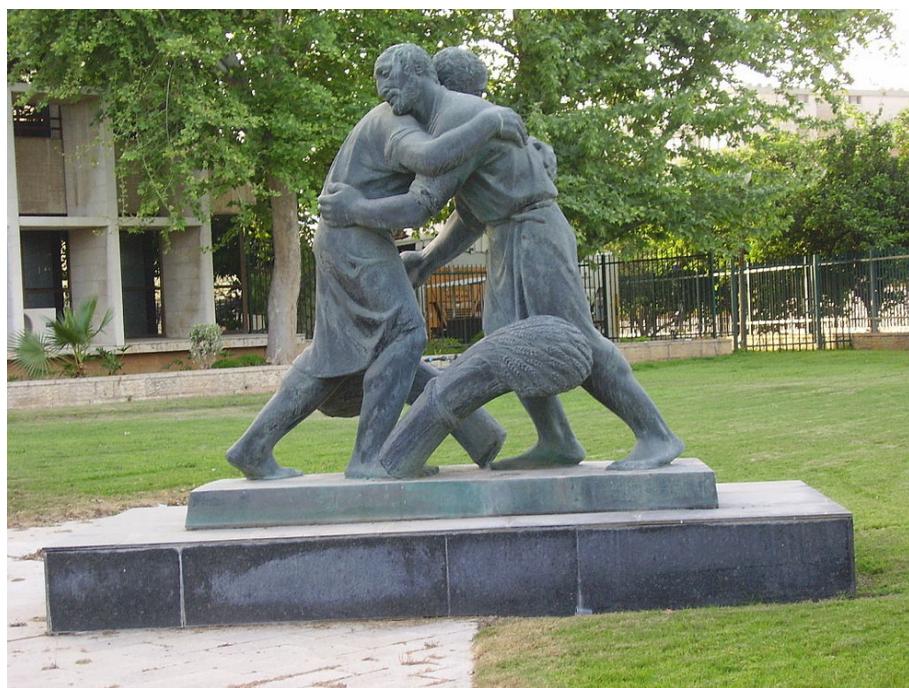
נתן רפפורטיצר את הפסל "אחوت האדים" בעקבות הספר הניל. הפסל הוצב במאי 1987 בבית החולים "шибא" בתל השומר, שלושה שבועות לפני מותו של הפסל. ארונו של הפסל הוצב ליד הפסל בתל השומר ומשם יצא ההלויה לפתח תקוה – שם הוא נקבר.

הפסל רפפורט (יליד 1911) התחנן בבתי ספר עבריים בווארשה, אבל רק בוגרוותו המאוחרת הוא התוודע לסיפור, בגרסה של זאב יעבץ. הרעיון המקורי שלו היה להציג את הפסל בגבול ישראל-מצרים, לצוין הסכם השלום בין שתי המדינות. בגין וסאדאת נתנו את הסכמתם לרעיוון. סאדאת הסכים להצבת הפסל בגבול שתי המדינות, אך ביקש גם שתקיים תפילה משותפת בסנטה קטרינה. אולם על אף תחינותיו של הפסל בנידון, הוא לא זכה לתמיכת כספית ממשלה ישראל והדבר גרם

לו לצער רב. لكن הוא פנה לבסוף בבקשת מימון לעשיית הפסל למגן דוד אדום אמריקה. בסופו של דבר שני הרעיוונות לציון סמלי של השלום: הצבת פסלו של רפפורט על גבול מצרים-ישראל ותפילה משותפת בסנטה קתרינה, כפי שסתDATA הצע – לא התממשו.

יש בעיר, שגרסת האגדה שנמצאה בעזבונו של הפסל היא זו שהייתה נפוצה בספרות העברית, בעיקר בספרות ילדים, ויוחסה במפורש לזאב ישבץ, אך היא בעצם דומה לגרסה של קושטיא, שבסה כאמור אין זכר לכך שמקורה באגדה ערבית. (בעזבונו של הפסל נמצא צילום של הסיפור ונראה שהוא נלקח מספר לימוד לילדים בכיתות הנמוכות, שכן הוא מנוקד והפונטים גדולים בגודל של 4 מילימטר).

בפסל וכן בשמו אין סימני זיהוי לאומניים או דתיים. ככל הנראה, לא ידע הפסל שאגדה זו קיימת גם במסורת העממית הערבית. אימתי נקודה זו עם בתיה דונר ועל כך נתונה לה תודתי. המידע הנ"ל מופיע בספר מקיף ויסודי על הפסל וישראלתו. בתיה דונר. 2014.

הפסל "אהבות האדם" של נתן רפפורט (מקור : Dr. Avishai Teicher, ויקיפדיה – "אהבות אחים")

מן ראוי להקדיש דיון למיקום המדויק של הפסל בבית החולים תל השומר. הפסל הוצב בחזית בניין מרכזי שירות הדם של מגן דוד אדום בשטח בית החולים ב-1987, השנה שבה נחנך בניין מרכזי הדם בתל השומר. בנק הדם ניזון מתורמות דם של מתנדבים. תרומת הדם היא ביוטוי לאלטרואיזם ולאחותה האנושית, כפי שהיא באה לידי אידיאלי בסיפור האחים, שכן לא נוצר קשר בין התורם לבין הפциינט של גוףיו יוחדר הדם של התורם והטורם אינו מקבל פיזי כספי.

באנגליה תרומת הדם היא פעולה שאינה בה גמול כלשהו לתורם. בישראל, לעומת זאת, תורם הדם מקבל תמורה מסוימת בכך שהוא או בני משפחתו הקרובים יהיו זכאים לקבל עירוי דם, אם יזדקקו

לזה, במשך שנה ממועד תרומות הדם. באלה"ב מותרים לעיתים לחת פיזי כספי לתורם הדם. ראו :
Titmus. 1997

בשם הפסל יש רמז למשמעות הכפולת של המילה אהווה : אהבת אחים ורעות אמיצה בין אנשים
שאין בהם קרוביים. הצייר "אהווה ואהבה, שלום ורעות" מוכר מ"שבע ברכות". הפסל נקרא
בויקיפדיה "אהות אחים", בעקבות סיפור האחים, אך שמו הוא אהות האדם. באנגלית –
.brotherhood of man